

Egy különleges eset: Moholy-Nagy László

Náray Éva fordítása

Életrajzi adatai révén Moholy-Nagy László, a nagy avantgárd művész sajátos módon „kötődik” a vajdasági közegehez. 1895. július 20-án született Weisz Lászlóként a Bajától nem messze eső Bácsborsódon, Dél-Magyarországon. Amikor azonban az apa, Weisz Lipót váratlanul Amerikába emigrált, ahol azután nyoma veszik, Karolina, az édesanya fiaival, a kétéves Lászlóval és a hétéves Jenővel előbb Adára költözik nagyanyjához, Engelmann Rozáliához, majd Moholra, ahol az anya fivére, Nagy Gusztáv, a tekintélyes és jómódú ügyvéd fogadja be őket. Karolina hamarosan megszüli harmadik fiát, Ákost is, és a család felveszi a nagybácsi Nagy vezetéknevét. A fiúk Moholon és a közeli Adán járnak elemi iskolába: 1901. szeptember 1-jén Lászlót beíratják az adai zsidó, ún. „izraeli” iskolába. „László már ötéves kora előtt két fivérével együtt Moholra került – a vegyes, magyar–szerb lakosságú gazdag bácskai településre – nagybátyja, Guszti, a moholi ügyvéd, az egyébként egyedül élő agglegény házába. Moholon fejezte be az elemi iskolát, és itt maradt egészen tizennyolc éves koráig, mindaddig, míg be nem fejezte a gimnáziumot Szegeden (a Tiszán). Egyaránt barátkozott szerb és magyar elemistákkal, és kortársaival beszélt szerbül is, talán nem olyan jól, mint Guszti, a nagybátyja, és egészen biztosan nem olyan jól, mint a nagybácsi irodájában az írnok Dušan, a kicsit hajlott vagy inkább kissé púpos szerb fiú. Ez természetes volt, kiváltképp, mert a nagybácsi ügyvédi irodája az ún. Határon volt, azaz a falu központjában, a szerb és a magyar rész között, s mert a nagybácsi egyaránt vállalt szerb és magyar peres ügyeket is”, jegyezte fel Pavle Ugrinov irodalmár.¹

Kalapis Zoltán újvidéki publicista, Moholy-Nagy moholi és adai éveinek kitaró kutatója egy 1924-ből származó interjúban rábukkant a mű-

¹ Pavle Ugrinov, *Staro Sajmište* (Szobrok, képek. Rajzok – dokumentáris próza), *Moholy-Nagy László* (1895–1946), Narodna knjiga-Alfa, Belgrád, 2004. 240–241.

vész azon kijelentésére, miszerint „hat-hét éves korától kezdve rajzol”. Valószínűleg ez az egyetlen vallomás a művész első megnyilvánulásairól, amely kapcsolatba hozható a bácskai városkákban való tartózkodásával. No, mindenesetre nyilvánvaló, hogy a moholi tartózkodás szép emlékeket ébresztett benne, úgyhogy már a szegedi gimnázium dokumentumaiban, első ízben, feltűnik a vezetéknévhez illesztett új előnév: a Moholy. A Moholy-Nagy László aláírás szerepel már a korai, 1917-ből származó képeken is: *Nagy Jenő, a művész bátyja* és a *Sebesült katona* címűn, amelyek a távoli Odesszában készültek, ahová az első világháborúban szerzett sérülése után került gyógykezelésre. Moholy-Nagy 1918-ban tért vissza a háborúból, most már nem Moholra, hanem Budapestre, ahol megpróbálja folytatni tanulmányait, ugyanakkor megkezdí komoly művészeti tevékenységét is – még az év szeptemberében részt vesz a budapesti Nemzeti Szalon kiállításán. Ugyancsak azonnal (már 1918–1919 körül) csatlakozik a magyar aktivisták folyóirata, a *Ma*² köré tömörülő művészek köréhez. Ezt a mozgalmat Kassák Lajos alapította 1916-ban, a folyóirat novemberben indult, s Budapesten jelent meg folyamatosan egészen az 1919 közepén történt betiltásáig. Ezekben az években Moholy-Nagy Kassák közeli munkatársa volt, és szoros barátság fűzi az avantgárd festőknek számító Tihanyi Lajoshoz és Nemes Lampérth Józsefhez (akinek alkotóként rövid időre a hatása alá is kerül), s a többi avantgárd művészhez: Uitz Bélához, Bortnyik Sándorhoz, Petar Dobrovičhoz, Mattis-Teutsch Jánoshoz, Barta Sándorhoz és a többi, *A Tett* és a *Ma* folyóiratok köré tömörülő művészhez. Aláírója a magyar aktivisták közös forradalmi kiáltványának. A sikertelen forradalmat (Tanácsköztársaság) követően a dolgok jelentősen megváltoznak, és Moholy Kassák Lajossal együtt Bécsbe megy, hogy onnan már 1920-ban Berlinbe menjen tovább.³ Itt megismerkedik a berlini dadaistákkal, együttműködik a Sturm csoport baloldali orientáltságú tagjaival, kiállít az azonos nevű galériában, s megismerkedik El Liszickijjal és más orosz konstruktivistákkal... Nem szakítja meg a kapcsolatát Kassákkal, 1921-től a Bécsben újrainduló *Ma* folyóirat hivatalos berlini képviselője. Ugyanebben az évben Kassák és Moholy-Nagy Bécsben megje-

² A folyóirat elnevezése igen inspiratív, hiszen a „magyar aktivizmus” mozgalom kezdőbetűiből keletkezett, de a MA szócskának a magyar nyelvben megvan a maga autentikus jelentése is, hiszen a „mai napot” jelenti.

³ Ilyenformán véget ért Moholy részvétele a magyarországi aktivista mozgalomban, azon jelentős művészeti jelenségek egyikében, amelyek az első világháborút követően Közép-Európában az avantgárd eszmék, projektumok és folyóiratok köré gyűjtötték a művészeket. Így a húszas évek elején Moholy-Nagy László munkái ott vannak a magyar *Ma*, a szerbhorvát *Zenit*, a német *Der Sturm*, a cseh *A pasmo*, a bécsi *Secession* és más akkoriban jelentős folyóiratok címloldalain...

lentetik az *Új művészek könyvét* magyar és német nyelven, a következő évben Moholy-Nagy pedig Berlinben megjelenteti a *Horizont* című albumot az „ipari tájképekkel”⁴, amelyekkel már jelzi a technika és a művészet közötti viszony sajátos, rá jellemző tiszteletét. Ezzel egy időben festi sajátos geometrikus absztrakt képeit... Rövid idő alatt az akkori avantgárd európai művészet egyik legérdekesebb figurájává nőtte ki magát. 1923-ban Walter Gropius építész, a németországi Weimarban működő állami építészeti és iparművészeti iskola, a Bauhaus⁵ alapítója és igazgatója meghívta Moholy-Nagy Lászlót, legyen az intézmény oktatója. A huszonhét éves fiatal művész Johannes Ittent helyettesítette, s pedagógusi tevékenységét a hírneves iskolában tartott bevezető kurzusának professzoraként kezdte. Ezzel egy időben Moholy-Nagy éppen Németországban hozza létre azokat az alkotásait, amelyek a modernista, geometrikus, konstruktivista mozgalom legjelentősebb résztvevőjévé, a fotó műfajában és a fotóművészetben véghezvitt forradalmi újítások kezdeményezőjévé tette...

A budapesti művészeti porondon Moholy-Nagy László mindössze két évet van jelen (1919 és 1920). Ám éppen ez a rövid budapesti periódus rendkívül fontos Nagy művészetében. Kevés az olyan művész, akik alkotói kalandjuk kezdetén olyan biztos kézzel építenek ki egy határozott avantgárd álláspontot s olyan nagyszámú konceptuálisan egyértelmű alkotást hoznak létre, amelyek „fennmaradnak” nemcsak a magyar, hanem az egyetemes művészet történetében is. A magyar aktivista mozgalomhoz való rövid, előjátékszerű csatlakozása, a Kassákkal való kapcsolata, a számos, akkoriban avantgárdnak számító folyóirattal való együttműködése Magyarországon, de a környező államokban is, ahol ugyancsak terjedőben voltak a hasonló avantgárd, aktivista és szurrealista művészeti csopor-

⁴ Saját bevallása szerint az „ipari tájképek” megfestéséhez az inspirációt Moholy-Nagy számára az egyik berlini hídon felállított nagy transzformátorok látványa jelentette.

⁵ Az Állami Bauhaus intézményét a németországi Weimarban Walter Gropius építész alapította 1919-ben. Az iskola programja, amely egyébként a maga idejében roppant haladónak számított, az új technikák, anyagok és formák alkalmazását szorgalmazta az építészetben, a bútór- és más használati tárgyak gyártásában. A Bauhauson számos tekintélyes művész dolgozott (Kandinszkij, Klee, Itten és mások), s tevékenységüknek köszönhetően manapság ezt az intézményt tartják a modern ipari formatervezés kezdeményezőjének. Az iskola már 1925-ben Weimarból Dessaubá költözik, ahol – Gropius tervei alapján – elkészült a Bauhaus új épülete, az építészet egyik mérföldköve, amely esetében a forma követi a rendeltetést. 1932-ben a Bauhaus Dessauból Berlinbe költözött. A bauhausosokat internacionalizmusuk és liberális nézeteik miatt nemkívánatossá nyilvánították Németországban, Hitler pedig, közvetlenül hatalomra kerülése után, bezáratta a Bauhaust. A tanárok legtöbbször elhagyta Németországot.

tok – hamarosan nemzetközi hírnevet s jelentős művészeti befolyást hoznak számára.

Éppen ebben a vonatkozásban áll fenn konkrét kapcsolat Moholy-Nagy László és a szerbiai művészet között. Moholy ugyanis a Micić vezette *Zenit*nek, ennek az 1921-ben Zágrábban alapított, majd 1924-től Belgrádban megjelenő folyóiratnak a munkatársa. Összesen negyvenhárom szám jelent meg, amikor 1926-ban betiltották a *Zenitizmus a marxizmus prizmáján át* című szöveg miatt. Ez a folyóirat rendkívüli együttműködést folytatott a külföldi művészekkel, itt jelent meg sok, nemzetközileg is jelentős művész munkája (Tatlin, Kandinszkij, El Liszickij, Archipenko, Rodcsenko, Kassák, Malevics, Gropius, Theo van Doesburg, Michel Seuphor, Raoul Hausmann...). Ma biztonsággal állítható, hogy a *Zenit* azon európai avantgárd történések része volt, amelyek a második évtized közepétől a húszas évek végéig fejlődtek ki az európai művészetben.

Moholy együttműködése a *Zenittel* voltaképpen Micić következetesen alakított szerkesztői koncepcióján alapul. Moholy egyik linómetszete a *Zenit* 1922. november–decemberi 19/20-as számában jelent meg. Ez a grafika Moholy konstruktivista művészetének reprezentatív példánya, s éppen a *Zenit* volt nálunk a konstruktivizmus legaktívabb népszerűsítője. Irina Subotić állapította meg: „Végő soron, a zenitizmus magyarázta meg először a jugoszláv közegben a konstruktivizmust, mint annak a modern korszaknak az új és jelentős megnyilvánulását, amelyet az orosz avantgárdok indítottak el. A *Zenit* folyóirat külleme már 1921 tavaszától határozottabb konstruktivista jegyeket mutat – mind a borítólap tipográfiai megoldásában, a címekben, az oldalak tördelésében, mind az olyan művészek reprodukcióiban, mint Vlagyimir Tatlin, Lazar El Liszickij, Moholy-Nagy László, Alekszandr Archipenko, Kassák Lajos, Alekszandr Rodcsenko, Kazimir Malevics, Vaszilij Kandinszkij és mások.”

A *Zenittel* való együttműködésének köszönhetően Moholy-Nagy 1924 áprilisában kiállít a nagyszabású Új művészet nemzetközi kiállításán a belgrádi *Stanković* zeneiskolában. A kiállítási anyag (amelyet a *Zenit* szerkesztőse gyűjtött össze) több mint száz művész alkotását foglalta magába Belgiumból, Bulgáriából, Dániából, Franciaországból, Hollandiából, Olaszországból, Magyarországról, Németországból, Romániából, Oroszországból, az Egyesült Államokból és Jugoszláviából. Ezen a tárlaton kiállított Kandinszkij, Gleizes, Archipenko, Delaunay, Moholy-Nagy, Liszickij, továbbá a hazai művészek, Petrov, Klek, Gecan, Foretić. Sajnos, a kiállításra nem készült külön katalógus, de a *Zenit*ben (1924, 25. szám) egy oldalon megjelentették a kiállítók és a művek jegyzékét. Olyan alkotások kerültek bemutatásra, amelyek az akkori nemzetközi művészeti po-

rond legaktuálisabb jelenségeit képviselték, így a kubizmust, konstruktivizmust, futurizmust, zenitizmust, expresszionizmust...

A húszas évek második felében, Micić zenitizmusának hanyatlását követően, Belgrádban az avantgárd művészek egy másik, a szürrealizmus eszméje köré tömörülő csoportosulása tevékenykedik. Érdekes megállapítás, hogy felsejlik Moholy-Nagy László bizonyos hatása a szerb szürrealisták tevékenységére. Feltűnő ugyanis néhány belgrádi művész, mindenekelőtt Marko Ristić és Vane Bor eljárásaiban a hasonlóság Nagy sajátos fényképészeti eljárásával. Bauhausos időszaka alatt (1923–1929) Moholy-Nagy László intenzíven foglalkozott fényképészettel. Ő a „new vision” terminus megalkotója, mert sikerült neki a felvétel perspektivikus rövidülésének olyan specifikus módozatait felkutatni azért, hogy eljusson egy olyan végeredményig, amelyben a valóság átalakult, másként szemlélt, egy új vizuális nyelvre lefordított. Mégis, Moholy-Nagy László bauhausos fotólaborjának legkülönlegesebb „terméke” a fotogram. A fotogram képek fényképezőgép és negatív nélkül készülnek, fénymanipulációkkal fényérzékeny fotópapírra. Milanka Todić éppen ebben az eljárásban látja Moholy-Nagy neve és a belgrádi szürrealisták munkája közötti kapcsolat lehetőségét. „Vane Bor különösen szorgalmazta az idő és kép koncepcióját a fotogramokon, azzal a szándékkal, hogy felfedje a fény és az árnyék viszonyát, illetve a csoda rejtett realitását. Fotogramjai alátámasztják Moholy-Nagy László azon állítását, miszerint a fénykép alapja a fény és nem a fényképezőgép, s ha ezt szem előtt tartjuk, könnyebb megérteni, miért volt sok szürrealistában közös a különféle áttetsző anyagokkal, úgy mint üveggel, kockacukorral, kristályokkal, fátlyakkal stb. való kísérletezés.”⁶

A szerb és a vajdasági művészettörténet mind ez idáig nem szentelt figyelmet az itteni művészeti közeg és a nagy művész, Moholy-Nagy László között fennálló kapcsolatnak. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy faktográfiai bizonyíték kevés van, de a további lehetséges összefüggésekkel kapcsolatos feltételezések semmiképpen nem alaptalanok. Ebben a nem túl terjedelmes szövegben mindössze rámutat a Moholy és Micić *Zenitjé*-vel való együttműködés meglétére és jelentőségére. Moholy-Nagy László-nak belgrádi szürrealisták fényképészeti tevékenységére gyakorolt hatásával kapcsolatos megjegyzése azonban jelzi a lehetséges kapcsolatokat, egybefonódások és hatások további kutatásának szükségességét. Roppant érdekes lenne felkutatni, vajon a szerb művészek valamelyike állt-e közvetlen kapcsolatban Moholyval. Mert Petar Dobrović és Moholy-Nagy ugyanab-

ban a társaságban főrognak (Kassák, Tihanyi, Lampert, Bortnyik, Uitz, Barta, Mattis-Teutsch); Micić fivére, Branko V. Poljanski a magyar aktivistákkal barátokzik, s megteremti a kapcsolatukat a *Zenittel*⁷, s érdekes lenne felvetni annak kérdését is, hogy vajon létezett-e közvetlen kommunikáció Micić és Moholy-Nagy között...

Nyilvánvaló, hogy egy rendkívüli művészegyéniségnek a szerb művészettörténetben való akár rövid jelenlétére is nem lehet csak kuriózumként, érdekes részletként tekinteni. Mert Moholy-Nagy Vajdaságban élt, részt vett a szerb–magyar művészeti kapcsolatokban, azzal pedig, hogy jókor, a megfelelő pillanatban jelent meg konstruktivista linómetszete a *Zenit* címlapján (abban az időben, amikor a folyóiratok jelentették a szerb művészet legavantgárdabb jelenségét), valamint, hogy 1924-ben részt vett Belgrádban az Új művészet nemzetközi kiállításán, komolyan hozzájárult a huszadik század első felében jelentkező új konstruktivista jelenségek felbukknásához a szerb művészetben.

Részlet Sava Stepanov Umetnost bez granice című kötetéből. Vajdasági Művelődési Intézet, Újvidék, 2014. 57–64.

New Yorkban, a Guggenheim Múzeumban 2016. május 27-én nyílik Moholy-Nagy László nagyszabású retrospektív kiállítása, amelyet a későbbiekben Chicagóban és Los Angelesben is bemutatnak.

⁷ Tihanyi Lajos 1920-ban lerajzolta Branko V. Poljanski portróját.